

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM TOVÁRNY NA ŽELEZNÉ ZBOŽÍ A. FÁBORSKÝ, SPOL. S R. O. DO ROKU 1945 VE SVĚTLE ARCHIVNÍHO FONDU FIRMY

Tereza Pavlíčková

Muzeum a galerie Orlických hor, Jiráskova 2, 516 01 Rychnov nad Kněžnou, pavlickova@moh.cz

Zámky, cylindrické vložky a klíče značky Fab jsou bezesporu nejproslulejšími výrobky z Rychnova nad Kněžnou. Firma Továrna na železné zboží Fáborský a Šeda s. r. o. zahájila výrobu v roce 1912, letos uplynulo 100 let od jejího založení. Tento článek není pokusem o komplexní vylíčení historie podniku. Vychází totiž především z archivního fondu firmy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.

V letošním roce vydal nástupce podniku, společnost ASSA ABLOY Czech & Slovakia s. r. o., knihu 100 let FAB, která představuje dějiny závodu od počátků po současnost přístupnou formou široké veřejnosti.^{1/} Velmi stručné informace lze nalézt také v publikaci Rychnovské pohledy z roku 1988.^{2/}

Fond Továrna na železné zboží, Alois Fáborský spol. s r. o., Rychnov nad Kněžnou ve Státním oblastním archivu v Zámrsku má rozsah 1,03 bm. Inventář vypracovala Mgr. Helena Pochobradská v roce 2001. Údaje pro nástin vývoje původce fondu v úvodu k inventáři čerpala takřka výhradně ze závodní kroniky z roku 1954, která je ovšem značně poplatná době svého vzniku.^{3/}

Co ve fondu najdeme? Poměrně různorodý materiál: mimo jiné živnostenský list z roku 1913, výpisy z obchodního rejstříku, kupní smlouvy na pozemky, patentní listiny, pojistné smlouvy proti požáru, úrazové i povinné ručení na automobily, stížnosti, žádosti o zaměstnání, pozvánky na plesy kovodělníků, smlouvy s uční, několik katalogů výrobků, sazebník úkolových mezd a řadu stavebních plánů a výkresů strojů. I z tohoto nesourodého souboru písemností je možné se dozvědět mnoho informací o dějinách firmy.

MAJITELÉ FIRMY

Firma byla založena pod názvem Továrna na železné zboží Fáborský a Šeda, společnost s ručením omezeným, smlouvou z 20. září 1911. Tato smlouva bohužel není v archivním fondu dochovaná, zmiňuje se o ní pouze kronika.^{4/} Podle výpisu z obchodního rejstříku byla firma zapsána 9. října 1911. Předmětem podnikání byla „výroba zboží železného všeho druhu, jeho prodej a obchodování jím“. Výše kmenového kapitálu byla 20 000 rakouských korun. Jednateli byli oba společníci. Společnost

1/ Čížmář, Z.: 100 let FAB. Praha 2011.

2/ Tydlitát, J. a kol.: Rychnovské pohledy. Rychnov nad Kněžnou 1988.

3/ SOA Zámorsk, fond Fab s. p. Rychnov nad Kněžnou, Kronika, bez inv. č. (dále jen Kronika). Jejím autorem byl J. Vratný a je dovedena do r. 1951.

4/ Kronika, s. 3.

byla uzavřena na dobu deseti let, její trvání mohlo být prodlouženo souhlasným usnesením společníků.^{5/}

Teprve 24. prosince 1912 Fáborský a Šeda opověděli (tj. ohlásili na okresní hejtmanství) živnost tovární výroba železného zboží. Okresní hejtmanství v Rychnově nad Kněžnou jim vydalo živnostenský list 14. března 1913. Ten je ve fondu zachován.^{6/}

František Šeda svůj podíl ve firmě odstoupil v roce 1916 manželům Fáborským, kteří mu vyplátili 10 000 K. Marie Fáborská se tak stala vedle svého manžela novou společnicí a jednatelkou firmy.^{7/} V roce 1920 jí byla udělena prokura (tedy zmocnění ke všem právním úkonům týkajícím se firmy). Jméno Šeda ovšem v názvu podniku ještě několik let zůstalo. Nový název Továrna na železné zboží A. Fáborský spol. s. r. o., Rychnov nad Kněžnou byl do obchodního rejstříku zapsán až 10. prosince 1923.^{8/}

Alois Fáborský zemřel 2. července 1937. Jeho pohřeb se konal z továrního nádvoří, pochován byl v rodných Třebechovicích pod Orebem.^{9/}

Novým společníkem se stal jeho syn Antonín. Na valné hromadě 10. července 1937 mu byl určen plat 2 500 Kč měsíčně.^{10/} Antonín Fáborský byl v podniku svých rodičů činný už dříve – měl na starosti navazování nových obchodních kontaktů v zahraničí. Nejlépe se mu dařilo v Palestině.^{11/} Po druhé světové válce hned v květnu 1945 závodní rada rozhodla, že není žádoucí, aby vedl podnik, protože údajně obcházel různá nařízení ve prospěch dělníků. Jeho zástupcem byl jmenován Karel Mikulášek a Fáborský musel nadále svá rozhodnutí konzultovat s ním a se závodní radou.^{12/}

ZAMĚSTNANCI

Na začátku továrna zaměstnávala asi 20 lidí, tento počet se brzy zdvojnásobil. Pracovalo se od 7 do 18 hodin s hodinovou polední přestávkou. Rok 1918 přinesl nejen konec války a vznik samostatné republiky, ale i zákon, který zkrátil maximální pracovní dobu na 8 hodin.^{13/}

Podle kroniky se zdejší dělnictvo především v roce 1918 a 1920 několika krátkými (třeba jen několikahodinovými) stávkami domáhalo zvýšení mezd. Za hlavního odpůrce požadavků dělníků označuje kronikář správce Jahodu. Na druhou stranu však uznává, že Jahoda byl vynikajícím odborníkem a že se pod jeho vedením vyráběly prvotřídní zámky.^{14/}

V roce 1921 byly sníženy hodinové mzdy a zavedeny mzdy úkolové. Další snížení mezd v roce 1924 vyvolalo stávku, kterou vedl předseda závodní odborové organizace Melichar a předseda stávkového výboru Müller. Stávka trvala 9 týdnů. Jejím výsledkem bylo zvýše-

5/ SOA Zámorsk, fond Továrna na železné zboží Alois Fáborský spol. s r. o., Rychnov nad Kněžnou, inv. č. 3, sign. 04.04, k. 1, Výpisy z obchodního rejstříku.

6/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 2, sign. 04.01, k. 1, Živnostenský list.

7/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 9, sign. 06.01, k. 1, Snímky notářských spisů.

8/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 3, sign. 04.04, k. 1, Výpisy z obchodního rejstříku.

9/ Kronika, s. 10.

10/ Kronika, s. 11.

11/ Kronika, s. 7. Palestina byla od roku 1919 mandátním územím, které spravovala Velká Británie.

12/ Kronika, s. 15.

13/ Kronika, s. 3.

14/ Kronika, s. 4 – 5.

ní mzdy některým dělníkům, ale většině zůstala nezměněna. Dále byl propuštěn správce Jahoda, jeden mistr a skladník. Jahodovým nástupcem se stal ing. Pokorný, dosud zaměstnaný ve firmě Waldes v Praze – Vršovcích, známé výrobou patentních knoflíků. V té době existovalo v podniku několik odborových organizací. Nejpočetnější byla sociálně demokratická, dále národně socialistická, lidová a komunistická. Organizace Národního sjednocení vznikla později za „*příjmé pomoci továrníka*“. Autor kroniky hodnotí úkolovou mzdu značně negativně, podle něj továrník Fáborský a ing. Pokorný přidělovali lepší práci svým oblíbencům.^{15/} Dochoval se sešit s úkolovými sazbami z roku 1930.^{16/}

Od roku 1925 měli dělníci podle zákona nárok na určitou část mzdy v případě pracovní neschopnosti.^{17/} Podle kronikáře však vedení firmy raději zaměstnance posílalo na neplacenou dovolenou a také nesprávně hlásilo dělníky k pojištění (zaměstnanci byli podle zákona rozděleni do tříd podle výše mzdy).

V roce 1930 se začala projevovat hospodářská krize, stav zaměstnanců byl snížen o čtvrtinu. Zbývajícím dělníkům protestovali proti tomu, že museli pro nedostatek práce tři dny v týdnu zůstat doma. Tak totiž neměli nárok na podporu v nezaměstnanosti. Nakonec prosadili systém, kdy jeden týden pracovali a druhý týden byli doma, takže mohli podporu pobírat. Část dělníků byla opět vysazena z práce na neurčitou dobu začátkem roku 1931. O střídavém vysazování z práce tak, aby dělníci měli nárok na podporu v nezaměstnanosti, znovu jednal závodní výbor s vedením firmy v roce 1934.^{18/} V roce 1936 nově zvolený závodní výbor (Josef Hejlek, Matějka, Rykr, Josef Pavelec) žádal, aby firma podobně jako jiné podniky poskytla dělníkům drahotní výpomoc – neúspěšně.^{19/} Drahotní výpomoc však dělníci dostali po třídením jednání v říjnu 1937 (ženatí muži 200 Kč, svobodní 150, ženy 100 a učni 50 Kč). V září 1938 bylo mnoho zaměstnanců mobilizováno. Po návratu měli dostat proplacenou mzdu za dobu strávenou u vojska, ale žadatelé byli opět posíláni na neplacenou dovolenou.^{20/}

Archivní fond obsahuje značné množství smluv o učení z let 1912–1950.^{21/} Není zřejmé, do jaké míry je tento soubor úplný. Smlouvy byly uzavírány s otcem, přírodně matkou nebo poručníkem nezletilých učňů. Ti platili taxu za přijetí učně k živnostenskému společenstvu a poplatek za vyučenou. Až na několik výjimek byla učební doba tříletá. Učni pocházeli většinou z Rychnova a z blízkého okolí (Solnice, Kvasiny, Panská Habrová, Liberk, Javornice, Lipovka, Lukavice, Vamberk, Sopotnice...). Naprostá většina z nich měla jako učební obor uvedeno strojní zámečnictví a několik nástrojářství nebo kovosoustružnictví.

Z doby před první světovou válkou je dochovaná vždy jen jedna smlouva za rok. Nejstarší je z roku 1912, tedy ze samého počátku firmy, s otcem Antonína Hovorky ze Slemena. Učeň měl dostávat ze začátku 5 haléřů na hodinu, tedy 3 koruny týdně (v té

15/ Kronika, s. 5 – 6.

16/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 77, sign. 13.08, k. 6, Sazebníky.

17/ Zákon č. 221/1924 Sb. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Podle tohoto zákona platil polovinu pojistného zaměstnanec a polovinu zaměstnavatel.

18/ Kronika, s. 9.

19/ Kronika, s. 10.

20/ Kronika, s. 11.

21/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 39, sign. 09,10, k. 3, Smlouvy s učni.

době ještě byla 60hodinová týdenní pracovní doba). Z roku 1913 je smlouva týkající se učně Antonína Nováka ze Záměle. Stanislav Suchánek z Rychnova, narozený v roce 1900, nastoupil do učebního poměru v roce 1915, ovšem „*následkem válečných událostí*“ byl poměr v letech 1917–1919 přerušen, takže se vyučil až v roce 1920. V roce 1919 nastoupil František Veverka ze Slemena. U meziválečných smluv, kterých bývalo ročně od dvou do osmi, je základní výše denní mzdy trvale v 1. roce 3 Kč, ve 2. roce 4 Kč a ve 3. roce 5 Kč, k tomu mohlo přibýt zvýšení podle přičinění a schopností učně.

V roce 1929 byl pro zaměstnance továrny postaven tzv. úřednický dvojdoměk. Oba byty v něm zahrnovaly pokoj, ložnici, kuchyň, koupelnu se šatnou a jeden podkrovní pokoj. O deset let později přibýly také čtyři dělnické dvojdomky. Ty byly řešeny podobně, ale obytný pokoj byl spojen s kuchyňským koutem a v pokroví byly dva pokojíky. Nechyběl ani dřevník přístupný jak zevnitř, tak zvenčí. Plány úřednického i dělnických dvojdomků zhotovil rychnovský stavitel Ota Hányš.^{22/}

Kvůli stavbě těchto dvojdomků se firma obrátila na Městský úřad města Rychnov n. Kn. se žádostí o změnu regulačního plánu. V žádosti se uvádí, že firma plánovala postupně asi v 5 – 8 letech vybudovat kolonii dělnických domků. Touto výstavbou se snažila vytvořit podmínky pro nově příchozí odborné dělníky s rodinami. Změna regulačního plánu byla nutná, protože na několika místech plánované stavby zasahovaly do navrhovaných cest a ulic. V žádosti si firma stěžuje na ne zrovna vstřícný postoj města. Někteří lidé prý dokonce tvrdili, že podnik pro Rychnov nic neznamena, protože zaměstnává většinou lidi z Javornice. Na obranu je uvedena zajímavá statistika: ze 134 zaměstnanců bylo 94 z Rychnova, 25 z Javornice, 5 ze Solnice a okolí, 8 z Vamberka a 2 z Kostelce n. Orł. K tomu ještě bylo třeba přičíst 9 učňů a celkem 459 rodinných příslušníků, kteří nebyli sami výdělečně činní, tedy lidí, kteří byli na podniku také závislí. Průměrná mzda dělnictva v podniku činila v roce 1928 3,53 Kč za hodinu, tedy 28,24 Kč denně. Ve snaze zdůraznit svůj význam pro zdejší kraj uvedl podnik také počet vagonů dopravených místní železnicí v roce 1928 (93) a také odběr proudu (47 000 kWh). Usuzoval, že za rok 1927 a 1928 bude největším plátcem přímých daní ve městě a jedním z největších v okrese.^{23/}

Do provozu továrny citelně zasáhla druhá světová válka. V roce 1942 byla čtvrtina zaměstnanců nasazena na práci v Německu nebo ve zbrojní výrobě. Zároveň však také u firmy Fáborský pracovali nasazení dělníci.^{24/}

Kronika se zmiňuje stručně i o odbojové činnosti a zatčení zaměstnanců továrny Karla Krejčara, Václava Klementa, Františka Lokajčeka a Ferdinanda Rohleny a o smrti Karla Rohleny. O jejich činnosti však píše pouze, že „*V roce 1944 podniklo několik dělníků odvážnou věc, když umístilo v blízkosti továrny radiovou vysílačku.*“^{25/}

22/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 89, sign. 14.02, k. 7, Úřednické dvojdomky.

23/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 28, sign. 08.03, k. 2, Korespondence s MěNV a ONV ve věci změny regulačního plánu stavebního povolení.

24/ Kronika, s. 12.

25/ Kronika, s. 13. Jmenovaní byli spolupracovníci parašutistů z výsadku Barium.

Bližší např. Dražan, R. – Juza, J.: Popravení a umučení občané okresu Rychnov nad Kněžnou 1938 – 1945. Rychnov nad Kněžnou 2000 a Dražan, R. – Juza, J.: Věznění, propuštění a osvobození občané okresu Rychnov nad Kněžnou 1938 – 1945. Rychnov nad Kněžnou 2004.

VÝROBNÍ PROGRAM

Zpočátku se v továrně vyráběly především zadlabací a dózické zámky. Do fungování podniku stejně jako i do činnosti jiných továren výrazně zasáhla první světová válka. Podle kroniky musela asi polovina dělníků narukovat, zatímco ostatní vyráběli především podkůvky a cvočky k vojenským botám.^{26/}

Nejproslulejším výrobním programem firmy byly a stále jsou cylindrické vložky. V roce 1933 byla zavedena výroba zámkových vložek z mosazi a niklu. Byly zakoupeny nové stroje na výrobu nového druhu zámků a nové osobní auto. Výroba cylindrických vložek FAB byla zahájena v roce 1934.^{27/}

Začátek výroby vložek vysvětlují zástupci podniku v dopise generálnímu ředitelství Čs. závodů kovodělných a strojírenských z května 1948 následovně:^{28/}

Asi od roku 1929 byl prodej stavebních zámků a kování pod kontrolou Prodejny zámečnického zboží v Praze, která regulovala prodej zboží pomocí kvót pro jednotlivé firmy. Firma Fáborský nepatřila mezi iniciátory jejího vzniku a zdálo se jí, že při přidělování zakázek je opomíjená. V roce 1931 a 1932, kdy už se projevovala hospodářská krize, hrozilo, že bude muset přikročit ke zkrácení pracovní doby a propouštění části zaměstnanců. V té době začalo hledání takové výroby, kterou Prodejna neregulovala – a tou se staly právě cylindrické vložky. Československý trh s nimi tehdy ovládala německá firma Zeiss-Ikon a nějakou dobu trvalo, než zákazníci našli důvěru k nové značce Fab. Tyto vložky však byly odborníky od počátku považovány za prvotřídní a rovnocenné výrobkům firmy Zeiss-Ikon.

V dopise je popisováno, jakými prostředky se firma snažila vejít do povědomí veřejnosti. V roce 1935 vydala 50stránkovou brožuru o vložkách Fab pro odborníky – železáře, projektanty a zámečníky. Široké veřejnosti byla určena jednodušší 12stránková brožura. Dále se firma snažila zapůsobit na potenciální zákazníky reklamou – „*vkusnými stojánky se zámky Fab, velkými klíči s psí hlavou a jinými předměty ve výlohách železářů, otáčivými kříži na zámky na jejich prodejních pultech, na výstavách pak elektrickými skříněmi, na nichž se znázorňovalo otvíráním příslušných dveří zařízení hlavního, skupinového a generálního klíče a zařízení centrální.*“ V dopise je dále zdůrazněno, že všechny tyto formy reklamy vznikly „*z iniciativy našich dlouholetých úředníků, pod dojmem ohrožené výroby.*“ Zmíněná velká brožura, kterou celou včetně obrázků navrhl jeden ze zaměstnanců, sloužila za vzor a zdroj informací o novinkách i zahraničním výrobcům. Kromě češtiny byla vydána i v němčině a tiskárna Bayer z Kolína, která ji vytiskla, ji dokonce poslala do státní grafické školy v Praze jako vzornou ukázkou moderního ceníku.

Dopis dále zmiňuje způsob prodeje vložek. V Československu bylo tehdy zvykem prodávat zámky pouze přes železáře, ovšem firma Zeiss-Ikon prodávala vložky prostřednictvím svých obchodních zástupců přímo zámečnickům a přímým spotřebitelům. To však znamenalo, že prodej byl spíše nárazový. Firma Fáborský proto chtěla pokračovat v tradici prodeje železářům. Prostřednictvím železářů fungovala také tzv. Fab – klinika. Šlo o servis zákazníkům, kdy jim firma poskytovala rychlé výměny

26/ Kronika, s. 3.

27/ Kronika, s. 9.

28/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 29, sign. 08.04, k. 2, Korespondence s GŘ Československých závodů kovodělných a strojírenských, n. p., Praha ohledně výroby zámků.

uzávěrů v případě ztráty klíčů, změny nájemníků a podobně. Pracovníci Fab – kliniky byli také schopni rychle řešit případy, kdy zámečník nebo majitel dveří neodborným zásahem vložku poškodil. Tato služba představovala značnou konkurenční výhodu oproti firmě Zeiss-Ikon. Ta měla v Československu pouze obchodní zástupce, kteří nebyli jako neodborníci schopni podobný servis provádět.

Zavedením výroby vložek se podařilo překonat období krize a dopis odkazuje také na zprávu živnostenského inspektorátu, podle níž byl podnik tehdy jediný z celých severovýchodních Čech, který plně pracoval.

V jiném dopise ze stejného roku se uvádí, že v dílnách firmy Fáborský byly zkonstruovány „*vrchní rozvorové zámky s tyčemi (do skříní), které se dnes používají v celé Evropě a vytlačily dřívější zapuštěné rozvorové zámky.*“ Ve stejném dopise jsou uváděny i další firmy, které v roce 1932 začaly s výrobou vložek – firma Mudroch v Tišnově, Holeček na Slezském Předměstí u Hradce Králové a později také Branecké železářny Branka u Opavy.

V roce 1928 si firma zaregistrovala u Úřadu pro zápis známek a vzorků obchodní a živnostenské komory v Liberci ochranné známky, nejprve na dobu tří let. Šlo o etikety pro pravé a levé zámky a logo s písmeny FR (Fáborský Rychnov). Zapsání známky Bohemia zamítlo ministerstvo obchodu s odůvodněním, že se jedná o zeměpisný název. V roce 1935 následovalo zaregistrování etikety s obrázkem klíče s charakteristickou hlavou psa a písmeny FR.^{29/}

Sortiment výrobků je možné vyčíst nejen z katalogů, ale i ze zmiňovaného sazebníku úkolových mezd z roku 1930 (tedy před zavedením výroby cylindrických vložek).^{30/} Kromě různých typů nábytkových, domovních i visacích zámků a klíčů se vyrábělo také různé nábytkové kování a doplňky jako klavírové závěsy, závěsy k hracím stolům, mosazné skříňové šrouby, šrouby k rozkládacím skříním, postelové spoje, háčky na zavěšování obrazů, zarážky do stolů, chrániče kobereců, držáky na kravaty a věšáky.

Dochovalo se také několik osvědčení o nabytí vzorkové ochrany nových výrobků.^{31/} Pocházejí většinou ze 30. let a vydával je Úřad pro zápis známek a vzorků obchodní a živnostenské komory v Liberci. V těchto záležitostech zastupoval firmu Dr. Václav Rajtora z Prahy, plná moc mu byla udělena v roce 1928.^{32/}

Tehdy byl zaregistrován vzorek „*mřížový zámek s dvoudílnou rozvírající se závorou*“ a „*mřížový, nábytkový apod. zámek s rozvírající se závorou*“. V přihlášce se uvádí, že „*Předmětem tohoto vynálezu jest zdokonalení stávajících zámků. U dosud užívaných zámků závora má tvar zubu po jedné straně a ten při zamykání jen nepatrně se zasune. U nábytkového zámku speciálně pro tak zvané americké stoly při zavření zámku vyskočí u závory dva zuby, avšak tyto jsou na péru a dají se jednoduše zasunout, aneb někdy vůbec nevyskočí tím zámek nefunguje. Účelem tohoto vynálezu jest odstraniti tyto nedostatky a docíliti takový zámek, který přesně a bezpečně se uzavře a nedovolí závorou pohnouti.*“ Dále byl zaregistrován „*nábytkový zámek k americkým psacím stolům*“.

V následujících letech následoval např. „*zámek s drápkovou závorou*“, zajišťující dveře proti vypáčení, a různé další druhy zámků a klíčů. V roce 1934 také „*plomba s vložkou,*

29/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 20, sign. 06.09, k. 2, Patentní listiny.

30/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 77, sign. 13.08, k. 6, Sazebník.

31/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 20, sign. 06.09, k. 2, Patentní listiny.

32/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 5, sign. 04.07, k. 1, Zmocnění dr. Václava Rajtory k zastupování firmy.

opatřenou zakrytým vyraženým číslem klíče, pro uzávěry zámků“. Díky této plombě si nemohl nikdo nepovoláný přečíst číselný kód sloužící pro výrobu náhradních klíčů.

Ve fondu je uložena také výše zmiňovaná brožura Co má vědět odborník o pojistných vložkách Fab. Má podtitul Pro potřebu a informaci pánů železářů, projektantů a zámečníků vydala největší speciální továrna na zámky v Československu A. Fáborský, továrna na železné zboží, společnost s r. o. Rychnov nad Kněžnou.^{33/}

Hned v úvodu brožury našel čtenář vyprávění o vloupáních, kterým dosud běžné zámky nejsou schopné zabránit. Na ně navazuje informace o slevě 10% na pojistném proti vloupání při použití bezpečnostní vložky Fab. Této marketingově podpory se firmě podařilo dosáhnout u Svazu československých pojišťoven. Následující odborné popisy a schémata vložek, centrálního zařízení a zařízení hlavního a generálního klíče jsou zpestřeny vtipnými příklady, které vysvětlují např. rozdíly mezi vložkami: „*Soustava Fab. Pan manžel byl ve schůzi, kde se trochu zdržel. Domů se příliš netěší. Ví, že bude zase hodně řečí až zazvoní a žena mu přijde otevřít. A proč musí poslouchat kázání? Jen proto, že nevolil při svém způsobu života správnou soustavu vložky do dveří. (...) Soustava Fab A. Pan manžel byl v hostinci na mariáši. Zábava byla pěkná, proto domů nepospíchal a jde až za svítání. V kartách mu přálo štěstí, má proto dobrou náladu a nikdo mu ji nepokazí. Vždyť ve dveřích je vložka soustavy Fab A a přes to, že jeho paní nechala třet klíč zevnitř bytu ve vložce, může si zvenčí svým klíčem tiše otevřít a sulknouti se, aniž ji tím ruší ve spánku. Jeho paní se pro tento pozdní příchod nikdy nezlobí, a proto je tak hezká.*“ Obě vložky, Fab i Fab A, byly sice oboustranné, ale u vložky Fab nešlo odemknout, pokud byl z druhé strany v zámku klíč.

Z dnešního pohledu zní velice paradoxně jedna věta z pokynů pro projektanty a stavebníky v brožurě. „*Princip vložek je původu staroegyptského. (...) Patenty, jimiž se ohánějí některé firmy, nemají s principem vložek nic společného a vztahují se ponejvíce na upevnění vložky v zámku. Používání jména kterékoli značky, jakožto povšechného označení pro vložky, je proto nejen nesprávné, ale vůči Staroegyptčanům i nespravedlivé.*“ Zřejmě nikdo ve firmě tehdy ještě netušil, že právě „fabka“ se postupem času stane synonymem bezpečnostních vložek.

Brožura nabízela různé stavební, visací a nábytkové zámky, také speciální zámky pro kartotéky, poštovní schránky a výklady. Kromě této brožury jsou ve fondu ještě další tři katalogy z let 1913, 1933 a 1941.^{34/} Kronika se o sortimentu výrobků příliš nezmiňuje.

STAVEBNÍ VÝVOJ

Archivní fond obsahuje celou řadu stavebních plánů, které zachycují postupné přístavby továrních budov s tím, jak se rozšiřovala výroba.

Továrna byla postavena na pozemku, který firmě darovalo 21. srpna 1911 město Rychnov nad Kněžnou v zastoupení svatohavelského chudobince. Samotná smlouva v archivu dochovaná není, ovšem odvolává se na ni Prohlášení o zrušení závazku, že firma nesmí zcizit tento pozemek bez svolení rychnovské obce, z roku 1924.^{35/} Budova dostala čp. 633.

33/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 70, sign. 12.06, k. 6, Katalogy výrobků.

34/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 69, sign. 12.06, kn. 9, Katalog výrobků, a inv. č. 70, sign. 12.06, k. 6, Katalogy výrobků.

35/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 9, sign. 06.01, k. 1, Prohlášení k darování pozemků.

Plány této nejstarší části továrny jsou nazvány „*Stavba továrny na zámky na pozemku č.k. 1035 v Rychnově n. Kn.*“.^{36/} Vyhotovil je František Hányš, stavitel z Rychnova. Většinu plochy přízemí zaujímá dílna, do které se vstupuje z malé vstupní chodby. Dále se zde nacházejí dvě kanceláře a v dřevěném přístavku strojovna s parním strojem a sociální zařízení. V prvním patře je opět dílna a nad kanceláři skladiště.

V roce 1920 byla k původní budově přistavěna další, přibližně třikrát větší přízemní část čtvercového půdorysu. Navrhoval ji potštejnský stavitel Antonín Koukol. Plány této přístavby jsou v archivu dochované pouze v kopii, kterou využila v roce 1924 firma Jan Štětka, strojnická továrna na Král. Vinohradech, jako podklad pro projekt ústředního topení.^{37/} Přibyl tak nový velký sál osvětlovaný pěti střešními světlíky, brusírna, niklovna, kovárna, truhlárna, jídelna a sociální zařízení. Kotelna pro ústřední topení byla umístěna na místě, kde dříve stával parní stroj, ovšem tentokrát už byl přístavek zděný.

K této části byla v roce 1926 opět přistavěna další, zahrnující montovnu, brusírnu a nástrojárnu. Obě přístavby měly jednotný vzhled, šlo o přízemní stavby s osvětlením nejen okny, ale i střešními světlíky. Autorem plánů je rychnovský stavitel Ota Hányš.^{38/}

Další přístavba, projektovaná opět Hányšem, následovala v roce 1929.^{39/} Při ní byla zbouráním přičky rozšířena nástrojárna z roku 1926 o dosavadní brusírnu. Nově byla přistavěna rozlehlejší montovna zámků, kovárna a kalírna, soustružna a montovna, jídelna a sociální zařízení. Stavba opět respektovala svým stylem starší části ze 20. let.

Další přístavba, kterou projektoval v roce 1939 blíže neoznačený architekt z Poštěbrad, navázala opět na původní budovu z roku 1911.^{40/} Tentokrát se nejednalo o nové výrobní prostory, ale o skladiště, jídelnu, šatny a sociální zařízení. Na fasádu nad vstupními dveřmi do skladiště umístil architekt velké logo FR. Zásadními úpravami zároveň prošla i původní budova, jejíž vnější vzhled je při zachování půdorysu změněn k nepoznání.

Z let 1931 a 1932 pocházejí plány novostavby kancelářů, garáží a skladišť.^{41/} V suterénu této funkcionalistické budovy byly umístěny tři garáže a kotelna. V přízemí byla půlkruhová „kancelář chefa“, účtárna, další kancelář, archiv, sklad hotových výrobků, skladiště s kancelářem, truhlárna s výrobou paletových obalů, čistírna a balírna.

Zajímavé nedatované plány továrny ve velkém měřítku zachycují i rozmístění strojů v jednotlivých dílnách.^{42/}

Stavební plány můžeme konfrontovat se zajímavým pramenem – pojistnými smlouvami. Pojistná smlouva proti požáru s akciovou pojišťovnou Moldavia z června 1920 uvádí, že „*Továrna nalézá se mimo město na poli, od cizích budov úplně ze všech stran více jak 20 m svobodně situována a lehce přístupná. Továrna byla postavena r. 1911/1912 k svému nynějšímu*

36/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 86, sign. 14.02, k. 7, Plán na stavbu továrny.

37/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 90, sign. 14.02, k. 7, Přístavba ústředního topení.

38/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 88, sign. 14.02, k. 7, Plány na přístavbu továrny.

39/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 87, sign. 14.02, k. 7, Plány na stavbu továrny.

40/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 91, sign. 14.02, k. 7, Přístavba sociálního zařízení.

41/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 92, sign. 14.02, k. 7, Plán novostavby kanceláří, garáží a skladišť.

SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 87, sign. 14.02, k. 7, Výstavba sklepů a garáží.

SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 94, sign. 14.02, k. 7, Výstavba kanceláří a skladu.

42/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 95, sign. 14.02, k. 7, Plány montovny, skladů, údržby, odrhovny, stříkárny, niklovny, lisovny.

účelu a r. 1920 staví se nový trakt tovární. (...) V přízemí továrny zařízena malá truhlárna pro modele a částečně vyrábí se též bedny. Postavena pouze jedna stolice hoblovací. V truhlárně je strop rákosový, podlaha dřevěná. V přízemí a v I. patře se balí zboží, a sice do papíru, kartonu a beden. Kouření tabáku jest dovoleno. V továrně pracuje se pouze ve dne. Stroje a místnosti čistí se dle potřeby, nejméně však jednou za týden. Stroje čistí se hadry, které se po upotřebení ihned z továrny odstraní. Po skončení práce přehlíží spolehlivá osoba ihned veškeré prostory továrními dělníky opuštěné. (...) Ku hlídání pracoven a továrny po dobu noční a ve dnech i po času odpočinku ustanoven jest hlídač bez kontrolních hodin. (...) V tovární kotelně jest velký reservoir, vždy vodou naplněný. Na dvoře jest velká studna s dostatečným množstvím vody. Továrna má zařízen telefon, jest tudíž pomoc v pádu ohně v nejkratší době k očekávání.^{43/} Touto smlouvou byla pojištěna tovární budova, přistavěná kotelna, pisárny u skladiště, skladiště a kolna, k pisárnám přistavěné záchody a „nový tovární trakt ve stavbě se nalézající“. Zároveň je ve smlouvě vyjmenováno veškeré pojištěné zařízení továrny od kovoobráběcích strojů přes polní výheň, různé nářadí, nábytek až po suroviny i hotové výrobky. K pohonu strojů tehdy ještě sloužila lokomobila.

Další informaci o tom, jak továrna vypadala, přináší pojistná smlouva proti požáru s Pražskou městskou živelní pojišťovnou ze září 1944. „Továrna je na obvodě města a v poloze úplně izolované. V příném sousedství není žádných objektů. (...) Závod byl založen v roce 1911 pro nynější účel. V letech 1920/26/32/36/40 byl rozšířen o další budovy. Kancelářská budova se skladištěm hotových výrobků nachází se od hlavních továrních budov přes 30 m daleko. Celý tovární komplex jest oplocen plotem drátěným a dřevěným. Otvory pro transmise a roury jsou dozděny. V kotelnách jsou jen nízkotlaké kotle pro ústřední topení. Komíny jsou zděné. Budovy továrny mají střešní sedlové světlíky. Ohnivzdorně uzavřené místnosti v továrně nejsou. Výtahy v továrně nejsou. V brusírně a v lakovně jsou odssávací zařízení, jichž potrubí jest plechové a ústí na dvůr. Továrna slouží pro výrobu železného zboží. Zpracuje se železo, ocel, mosaz, hliník a jiné kovy a to v plechu, drátech, tyčích, litině apod. Vyrábí se okenní, dveřní a jiné kování a zámky. Továrních místností používá jen firma sama a žádná jich část není jinému podnikateli pronajata. Obydlí v továrně nejsou. Hnací síla strojů jest elektrický proud. Lokomobily v závodě nejsou. Výbušné motory v závodě nejsou. Elektrický proud dodává městská elektrárna. Elektromotory jsou umístěny po nřznu v dílnách pro pohon transmisí, nebo přímo na strojích, k jichž pohonu slouží. Dílny mají ústřední topení teplovzdušné. Nová přístavba pl. B a kancelářská a skladištní budova pl. K mají ústřední topení teplovodní. Palivo ukládá se v kohně pl. H. V kalírně budova pl. E je kovářská výheň a kalící pece. Popel a škváry odklízejí se na dvůr. Tovární místnosti osvětlují se elektrickým proudem žárovým. Instalaci elektrického vedení provedla městská elektrárna v Rychnově n. Kn. (...) V lakovně jest jedna pec na vypalování. V závodě se nezpracuje ani neukládá celulóid. V budově pl. K jest zřízena malá truhlárna pro vlastní potřebu. Používá se i dřevoobráběcích strojů a 2 hoblic. Truhlárna nalézá se ve zvláštní místnosti bud. pl. K a jest přístupná ze dvora. Od ostatních místností je oddělena zděnými příčkami; podlaha je betonová. Zboží balí se ve skladišti nebo ve výpravně bud. pl. K při světle denním nebo elektrickém. Balí se do papíru, krabic a beden. Papír a krabice ukládají se ve skladišti obalů v bud. pl. K a bedny v suterénu těže budovy. (...)

Zvláštní noční hlídač není ustanoven. Domovník dohlíží na továrnu. V závodě jest zařízen vodovod a na pozemku továrny jsou 2 studně s čerpadly. Pro první pomoc v případě požáru jsou po ruce hasící přístroje. V místě jest sbor dobrovolných hasičů s motorovou stříkačkou.

43/ SOA Zámorsk, fond Továrna..., inv. č. 22, sign. 06.12, k. 2, Pojistné smlouvy s akciovými pojišťovnami.

Továrna má státní telefonní stanici. Pomoc zvenčí lze očekávat během 15 minut. Při výrobě užívá se průbojnic a řezů, které jsou uloženy ve zvláštním skladišti po případě ve strojích. (...) Firma neutrpěla dosud požární škodu. “Ve smlouvě je dále podrobně rozepsané pojištěné zařízení továrny. U většiny strojů je uveden i výrobce a rok výroby (převážně 30. léta, navzdory hospodářské krizi se nakupovaly nové stroje).

Fond dále obsahuje materiál z let 1945–1948: zápisy z valných hromad, písemnosti ohledně zavedení národní správy a následného znárodnění a s tím související opakované inventurní soupisy jmění, návrhy na zvýšení platů, pokladní knihy a několikrát přepracovávané bilance a účetní rozvahy. V této době už byla jiná situace jak ve státě, tak uvnitř podniku. Cesta vedoucí ke znárodnění byla nastoupena už v roce 1945. Od té doby získávala stále větší vliv na vedení na úkor Antonína Fáborského závodní rada. Tento nově vytvořený odborový orgán si nárokoval podstatně větší pravomoci než bývalý závodní výbor. To už je ale jiná kapitola, která by stála za samostatné zpracování.

Písemnosti dochované ve fondu Továrna na železné zboží, Alois Fáborský spol. s r. o., Rychnov nad Kněžnou sice neumožňují komplexní zpracování historie podniku (chybí například bližší informace o sortimentu výrobků v počátečních letech, o odběratelích nebo o vztazích mezi vedením a zaměstnanci pro vyvážení jednostranně zaměřené kroniky). Ve srovnání se zcela torzovitě dochovanými materiály z mnoha jiných podniků v našem regionu však jde o poměrně bohatý fond, díky němuž můžeme alespoň částečně nahlédnout do fungování jedné z firem, které dokázaly obstát i v hospodářské krizi 30. let.

SUMMARY

The best-known firm of Rychnov nad Kněžnou, producing locks and cylinders, was founded in 1911. It was then named *Továrna na železné zboží Fáborský a Šeda, spol. s r. o.* (Iron Wares Factory Fáborský and Šeda Ltd.). The article presents some sources for its history from the fonds in the Státní oblastní archiv in Zámrsrk (State Regional Archives). The sources concern the management, staff, products and building development of the factory untill 1948.

Obř. 1. Plán dělnického dvojdomeku z roku 1939 (SOA Zámrsrk, fond *Továrna na železné zboží Alois Fáborský spol. s r. o., Rychnov nad Kněžnou*, inv. č. 89, sign. 14.02, k. 7).

Obrázová příloha k článku T. Pavlíčkové na straně 185.

Obr. 2. (nahore) Úřednický dvojdoměk z roku 1929 v ulici Fáborského. Foto Archiv MGOH 2011.

Obr. 3. (dole) Jeden z dělnických dvojdomků z roku 1939 v ulici Fáborského. Foto Archiv MGOH 2011.